

שיג ושיח - הרב יונתן זקס

המילים שהדגשנו נראות פשוטות למדי. בני ישראל לא הקשיבו למשה מפני שמשה השמיע להם את דבר ה' לפני שהצליח לעשות ולו דבר אחד לשיפור מצבם. הם היו נתונים לעבודת פרך ולמאמצי הישרדות יומיומיים. לא היה להם זמן להבטחות אוטופיות הנראות מנותקות מן המציאות. משה לא הצליח לשחררם בעבר - ולכן לא הייתה להם סיבה לחשוב שהוא יצליח בעתיד. עד כאן, הכול פשוט ומובן.

אלא שמתחת לפני השטח מסתתר דבר-מה מעורר יותר. כאשר נתגלה ה' למשה לראשונה, בסנה הבורע, הוא הורה לו להנהיג את העם, ומשה ניסה שוב ושוב לומר שאינו האיש הנכון. הוא חושש שלא ישמעו לו: "וְהֵן לֹא יֵאֱמִינוּ לִי וְלֹא יִשְׁמְעוּ בְקִלִּי" (שמות ד, א). הוא איננו איש דברים. הוא "כְּבֹד פֶּה וְכֹבֵד לְשׁוֹן" (שם י). הוא אינו רהוט. הוא אינו סוחף את הקהל. הוא איננו מנהיג מעורר השראה.

והנה התברר שמשה צדק וטעה. צדק בכך שבני ישראל לא ישמעו אליו, וטעה בסיבה לכך. הם לא שמעו אליו לא משום שחסרו לו כישורי הנהגה ונאום, ולא משום סיבה אחרת הנוגעת למשה עצמו. הם לא שמעו "מִקְצֹר רוּחַ וּמַעֲבֹדָה קָשָׁה". במילים אחרות, אם רצונכם לשפר את מצבם הרוחני של אנשים, שפרו קודם את מצבם הגשמי. הנה לנו אחת מתובנותיה האנושיות המובהקות של היהדות.

הרמב"ם מדגיש זאת ב"מורה נבוכים"¹. לתורה, הוא אומר, שתי מטרות: תקינות הנפש ותקינות הגוף. תקינות הנפש היא עניין פנימי ורוחני, ואילו תקינות הגוף מצריכה חברה חזקה בעלת כלכלה איתנה, שלטון חוק, חלוקת עבודה הרמונית וקידום המסחר. תקינות הגוף מתקיימת כאשר כל צרכינו החומריים

רוחניות בעולם של חומר

התורה אומרת לפעמים דבר בעל חשיבות יסודית במה שנדמה כהערת אגב צדדית. דוגמה נאה לכך נמצאת סמוך לתחילת פרשתנו.

בשבוע שעבר קראנו כיצד משה נשלח בידי ה' להוציא את בני ישראל לחופשי, וכיצד נכשלו ניסיונותיו הראשונים. לא רק שפרעה לא הסכים לשלח את העם - הוא אף החמיר את תנאי עבודתם. מכסת הלבנים שבני ישראל נדרשו לייצר נשארה כשהייתה, אלא שמעכשיו נתבעו גם לקושש את התבן לייצורן. הם התלוננו באוזני פרעה, ואז התלוננו באוזני משה, ולבסוף משה התלונן בפני ה': "לָמָּה הִרְעַתָּה לְעַם הַזֶּה? לָמָּה זֶּה שְׁלַחְתָּנִי?" (שמות ה, כב).

בפתח פרשתנו מודיע ה' למשה שהוא אכן יוציא את בני ישראל לחופשי, ומורה לו לבשר את הבשורה לעם. ואז אומר הכתוב כך:

וַיְדַבֵּר מֹשֶׁה בְּן אֵל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל, וְלֹא שָׁמְעוּ אֶל מֹשֶׁה
מִקְצֹר רוּחַ וּמַעֲבֹדָה קָשָׁה. (שמות ו, ט)

מסופקים. והיות שאיש מאתנו אינו יכול לספק את צורכי עצמו לבדו, אלא לכל אחד תחומי התמחות מסוימים הטעונים השלמה באמצעות חליפין עם הזולת, דרושה התארגנות חברתית, ודרושים חוקים שיעשו אותה לחברה טובה, חזקה והוגנת.

תקינות הנפש, ממשיך הרמב"ם ואומר, נכבדה יותר מתקינות הגוף – אולם תקינות הגוף "קודמת בטבע ובזמן", והיא תנאי לתקינות הנפש, "כי האדם אינו יכול לתפוש מושפך אפילו אם הוסבר לו, כל שכן שיתעורר לזאת מעצמו, בשעה שיש לו כאב או רעב חזק או צמא או חום או קור חזק". במילים אחרות, השגות רוחניות אינן אפשריות כל עוד לא ניתנו לגוף צרכיו הבסיסיים. כאשר עבודת פרך שוברת את רוחו של אדם, הוא אינו מסוגל להקשיב לדברי חזון. אם רצונכם לשפר את מצבם הרוחני של אנשים, שפרו קודם את תנאי המחיה שלהם.

במאה העשרים ניתן לרעיון זה ניסוח קלאסי בידי שני פסיכולוגים יהודים מניו-יורק, אברהם מאסלו (1908-1970) ופרדריק הרצברג (1923-2000). מאסלו תהה מדוע אנשים רבים אינם מגיעים לידי מיצוי יכולתם. הוא גרס – כפי שעתיד היה לגרוס מרטין סליגמן, יוצר הפסיכולוגיה החיובית – שהפסיכולוגיה צריכה להתמקד לא רק בריפוי הפרעות אלא גם בקידום חיובי של בריאות הנפש. תרומתו המפורסמת ביותר לחקר הנפש האנושית הייתה "מדרג הצרכים" שניסח.

האדם, אומר מאסלו, אינו פקעת של רצונות ותשוקות. לדברים המעניינים אותו יש סדר ברור. מאסלו תיאר סולם בן חמישה שלבים. השלב הנמוך והבסיסי הוא הצרכים הפיזיולוגיים: מזון ומקלט, צורכי ההישרדות הבסיסיים. מעליו באים צורכי הביטחון: הגנה מפני תגרת ידם של אחרים. שלישי הוא הצורך

באהבה והשתייכות. מעליו באה הכמיהה להכרה וכבוד, ולכסוף בא תורו של הצורך במימוש עצמי: להגשים את הפוטנציאל שלנו, להיות האדם שאנחנו מרגישים שאנו יכולים להיות ושראי שנהיה. לימים הוסיף מאסלו למדרג שלב שיש: שגב והתעלות. שלב זה חורג מהעצמי אל עבר האלטרואיזם והרוחניות.

הרצברג פישט את המבנה, והבחין רק בין שתי קטגוריות: גורמים פיזיים וגורמים פסיכולוגיים. לצרכים הפיזיים קרא צורכי אדם, על שם אדם הראשון. לצורכי הנפש – צורכי אברהם. הרצברג התעניין במיוחד בשאלה מה מניע אנשים בעבודה. בשלהי שנות החמישים הוא הגיע למסקנה (שפותחה לימים בידי הכלכלן הישראלי דן אריאלי) כי הכסף, השכר והתגמולים הפיננסיים (אופציות של מניות וכיוצא בזה) אינם המניע היחיד. אם משלמים לאנשים יותר, הם לא בהכרח עובדים טוב יותר, קשה יותר או באופן יצירתי יותר. הכסף ממלא תפקיד מרכזי עד לרמה בסיסית מסוימת, אך מעבר לה המניע האמתי של העובד הוא אתגר הצמיחה, היצירה, מציאת המשמעות, ורתמת מיטב כישרונותיו למען מטרה חשובה. הכסף ממלא את "צורכי אדם" שלנו, אך המשמעות שאנו שואבים מעבודתנו מספקת את "צורכי אברהם".

היהודים והיהדות נטו לאורך הדורות יותר מתרבויות ודתות אחרות להכיר באמתה הזאת ולחיות לאורה. רוב הדתות הן תרבויות של השלמה. לדידן, העוני, הרעב והמחלות קיימים כי זו דרך העולם; אלוהים ברא אותם ורוצה בהם. נכון, אנו יכולים למצוא אושר, נירוואנה או שלווה עולמים, אבל כדי להגיע אליהם צריך לברוח מהעולם: בפרישה למנזר, במדיטציה, בסמים, בכניסה לטראנס, או בהמתנה סבלנית לעונג המחכה לנו בעולם הבא. רוב הדתות שואפות להרדימנו לכל נחוש בכאב.

רבי לוי יצחק מברדיצ'ב ניסח זאת יפה: "אל תדאג לעולם-הבא של חברך ולעולם-הזה שלך. דאג לעולם-הבא שלך ולעולם-הזה של חברך".

הקלת העוני, ריפוי המחלות, הבטחת שלטון החוק וכיבוד זכויות האדם: אלו הן משימות רוחניות לא פחות מכפי שתפילה ולימוד תורה הן משימות רוחניות. מובן שהתפילה והלימוד נשגבים יותר, אך המשימות הראשונות קודמות להם. אנשים החיים בקוצר רוח ובעבודה קשה אינם יכולים לשמוע את דבר ה'.

לא כן היהדות. ביחסה לעוני ולסבל בעולם, היהדות היא דת של מחאה, לא של השלמה. אלוהים איננו רוצה שאנשים יהיו עניים, רעבים, חולים, נדכאים, נבערים, מנוצלים או נטולי זכויות. הוא ברא אותנו להיות שליחיו במאבק הזה. הוא רוצה שנהיה שותפיו במלאכת גאולת העולם. לכן יהודים כה רבים הם רופאים הנלחמים במחלות, משפטנים הנלחמים בעוולות ומחנכים הנלחמים בבערות. זו גם הסיבה לכך שעם ישראל העמיד כלכלנים פורצי דרך (וזוכי נובל) כה רבים. כפי שכתב מייקל נובאק (בעקבות אירווינג קריסטול),

מחשבת היהדות חשה תמיד בנוח עם ארציות מיושבת ועם העולם הזה, ואילו מקבילתה הנוצרית נהתה תמיד אחר עולמות אחרים. להגות היהודית יש נטייה כנה לטובת הקניין הפרטי, בעוד זו הנוצרית, שנוסחה עוד מראשיתה בעיקר בידי כמרים ונזירים, ניסתה תמיד להטות את תשומת לבם של המאמינים אל מעבר לפעילויות ולאינטרסים של העולם הזה, ולכוונה אל העולם הבא. כתוצאה מכך, היהודי מן השורה, חניכם של ההלכה ומוסר הנביאים, הרגיש תמיד בעולם הזה כבביתו, בעוד הקתולי מן השורה תפס את העולם הזה כמנהרה של פיתויים המסיחים את הדעת ממה שחשוב באמת, ההכנה לעולם הבא.²

ה' נמצא כאן, בעולם הזה, לא רק בעולם הבא. אך כדי לטפס לפסגות רוחניות ולהגיע אליו עלינו למלא תחילה את צרכינו החומריים. אברהם אבינו היה גדול מאדם הראשון, אך אדם בא לפני אברהם. כשהעולם הגשמי קשה, הרוח האנושית נשברת, והבריות אינן מסוגלות לשמוע את דבר האלוהים – אפילו אם הוא נישא בפי אדם גדול כמשה.

1. מורה נבוכים, חלק שלישי, פרק כז. המינוח והמובאות להלן על פי תרגומו של מיכאל שוורץ (תל אביב: אוניברסיטת תל אביב, תשס"ב).
2. Michael Novak, *This Hemisphere of Liberty*, Washington DC, American Enterprise Institute, 1990, 64.